

Fascisme als begrip: Historische definities en hedendaagse toepassingen

Otto Lagae (UGent)

Al in 1946 waarschuwde George Orwell dat het achteloze en onnauwkeurige gebruik van de term ‘fascisme’ haar betekenis had uitgehold. Ook vandaag duikt het begrip geregeld op in het publieke debat, vaak als politiek scheldwoord om tegenstanders te diskwalificeren. Zo worden figuren als Donald Trump, Giorgia Meloni en Viktor Orbán regelmatig bestempeld als fascisten. Tegelijk laat ook de academische literatuur een heropleving van het begrip zien. Meloni reageert hierop door te stellen dat fascisme tot het verleden behoort en in de huidige tijd niet meer kan bestaan. Die opvatting roept fundamentele vragen op over hoe historische concepten worden ingezet in het publieke en academische discours. De veronderstelling dat fascisme exclusief tot de twintigste eeuw behoort, steunt immers op een lineaire visie op geschiedenis waarin ideeën als afgesloten worden beschouwd zodra hun oorspronkelijke context verdwijnt. Deze masterproef onderzoekt daarom de intellectuele geschiedenis van de conceptvorming rond fascisme en analyseert hoe het begrip in hedendaagse politieke contexten opnieuw wordt toegepast en geherinterpreteerd.

Het onderzoek vertrekt vanuit de vraag hoe het concept ‘fascisme’ vóór, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog is gedefinieerd, geanalyseerd, verklaard en toegepast. Daarbij worden verschillende theoretische interpretatiekaders via een ‘*close reading*’ met elkaar vergeleken om inzicht te krijgen in hun onderlinge spanningen en hun implicaties voor de vraag of fascisme na 1945 of buiten Europa nog kan voorkomen. Hierbij komen verschillende benaderingen aan bod: fascisme als morele of culturele crisis, als reactie op of een vorm van moderniseringsprocessen, als product van sociale psychologie, als een voorzetting van kapitalistische tendenzen (marxistische benadering) en als een vorm van een politieke religie. Daarnaast werd onderzocht hoe het debat over fascisme zich buiten de westerse context heeft ontwikkeld, met bijzondere aandacht voor niet-Europese perspectieven waarbij tendenzen verschuiven naar een transnationaal perspectief, waarin gesproken wordt van een *fascistisch repertoire* in plaats van een vaste definitie. Om de theoretische discussie rond het begrip fascisme en de hedendaagse relevantie ervan te concretiseren, richtte het afsluitende deel van dit onderzoek zich op twee casussen: de manier waarop academici het presidentschap van Donald Trump in de Verenigde Staten sinds 2016 in verband hebben gebracht met fascisme, en de toepassing van de term op de hindoe-nationalistische Bharatiya Janata Party (BJP) onder leiding van Narendra Modi in India. Om dit onderzoek historisch-theoretisch te kaderen, werd er gekeken naar de rol van de concepten *contextualisme* en *presentisme* binnen de intellectuele geschiedenis, aangezien deze direct betrekking hebben op de vraag of het begrip ‘fascisme’ vandaag nog zinvol kan worden toegepast.

Door deze uiteenlopende benaderingen van het fascistisch fenomeen in hun historische en intellectuele context te plaatsen, laat het onderzoek zien hoe definities, accenten en methodologische voorkeuren zijn verschoven onder invloed van politieke, culturele en wetenschappelijke ontwikkelingen. Verder blijkt dat de meeste onderzoekers een contextualistische benadering hanteren en fascisme beschouwen als een specifiek Europees fenomeen uit het interbellum. Zelfs wanneer comparatieve, generieke of typologische modellen worden ontwikkeld, blijven deze vaak verankerd in de analyse van historische interbellumregimes en -bewegingen. Toch bestaan er benaderingen die dit strikte contextualisme doorbreken. Psycho-sociale analyses combineren universele psychologische mechanismen met historisch specifieke omstandigheden, waardoor zij ruimte laten voor herhaling van fascistische tendensen onder gelijkaardige maatschappelijke condities. Het orthodox-marxistische kader, dat fascisme interpreteert als uitdrukking van kapitalistische crises, heeft eveneens een transhistorisch karakter. Niet toevallig zijn deze twee benaderingen het vaakst teruggekomen in de analyse van de hedendaagse casussen van deze masterproef, al is dit niet zonder kritiek. Verder valt in beide casussen een algemene tendens op dat het begrip fascisme vaak onnauwkeurig wordt gehanteerd, vooral door niet-historici. Verwijzingen naar theoretische kaders of gezaghebbende auteurs blijven doorgaans oppervlakkig en missen een diepgaande conceptuele onderbouwing. In de gevallen waarin wel een zorgvuldig theoretisch kader wordt toegepast, is de conclusie meestal terughoudender of negatief ten aanzien van de vraag of Trump, Modi of de BJP daadwerkelijk als fascistisch kunnen worden beschouwd. Tegelijk laat het onderzoek zien dat deze posities niet vastliggen: sommige onderzoekers en fascisme-experts verschuiven hun standpunt na bepaalde politieke gebeurtenissen, van een aanvankelijk contextuele terughoudendheid naar een meer presentistische toepassing van het fascismebegrip.